

Feasibility of Criminalizing Abandonment of Animal Sacrifice in the Iranian Legal System with an Ethical, Jurisprudential and Comparative Approach

Mohammad Khani,¹ Seyyed Mohsen Aziz²

Article info	Abstract
<p>DOI: 10.30470/er.2026.2074014.1475</p> <p>Original Article</p> <p>Submission History Received: 22/11/2025 Revised: 06/03/2026 Accepted: 16/04/2026 Published: 22/05/2026</p> <p>Conflict of Interests: The authors declare no conflict of interest.</p> <p>Authors' contribution: Mohammad Khani: main ideator, collecting data, preparing the initial draft of the manuscript. Mohsen Aziz: Preparing the final version of the manuscript, conducting the analysis and critical review, making revisions, providing recommendations and addressing reviewers' comments, and reading and approving the final version of the manuscript.</p> <p>Extraction This article is not derived from a thesis/dissertation.</p>	<p>The Iranian legal system currently lacks explicit legislation criminalizing the abandonment of companion animals or the failure of owners to provide for their essential needs. Existing provisions, including Article 679 of the Islamic Penal Code (Ta'zirat), are limited to intentional injury or destruction of animals and do not address the owner's continuing duty of care. This legislative gap has contributed to growing social, public health, and ethical concerns, including the increasing number of abandoned animals, rising public costs, and declining social responsibility. Using an interdisciplinary, descriptive-analytical approach, this study examines the feasibility of criminalizing the abandonment of animal maintenance in Iran. It draws upon the principles of Imami jurisprudence, ethical theories concerning the relationship between morality and criminal law, and Islamic bioethics to evaluate whether legal intervention can be justified. A comparative analysis of the legal frameworks of the United Kingdom, the United States, and several European countries further explores contemporary approaches to the criminalization of breaches of the duty of care toward animals. The findings demonstrate that Imami jurisprudence recognizes the owner's obligation to maintain animals and provides enforceable mechanisms, including judicial compulsion, transfer of ownership, and financial liability, thereby establishing a legitimate basis for legislation. From the perspective of Islamic bioethics, animals are sentient and vulnerable beings whose welfare falls within humanity's moral responsibility as stewards of creation. Accordingly, abandoning their care constitutes both a moral and legal wrong that may justify criminal sanctions. Comparative analysis also indicates that many modern legal systems criminalize the neglect or abandonment of animals as a breach of the owner's duty of care. The study concludes that criminalization is both feasible and justified in Iran, provided it is accompanied by a comprehensive legal framework incorporating graduated enforcement mechanisms, complementary administrative regulations, and a dedicated animal welfare law.</p> <p>Keywords: Abandoning animal sacrifice, criminalization, Imami jurisprudence, animal welfare, comparative law, Iranian criminal law.</p>

1. Assistant Professor of Criminal Law and Criminology, Neyshabur Branch, Islamic Azad University, Neyshabur, Iran.

Mohammad.khani@iau.ac.ir

2. **Corresponding author**, Assistant Professor of Jurisprudence and Fundamentals of Law, Faculty of Theology, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran, sm.aziz@hsu.ac.ir

1. Introduction

In recent years, the phenomenon of “abandoning animals” in Iran – including ignoring the vital needs of domestic animals and their release – has transformed from an individual behavior into a multidimensional social issue. This phenomenon not only threatens the welfare of animals dependent on humans, but also has widespread consequences in the areas of security, health, ethics, economics, and the environment.

From a social and cultural perspective, studies show that animal-related behaviors are a function of the cultural and educational structures of society, and without reforming these contexts, one cannot expect a decrease in animal release (Aqabigi and Afshari, 2012, p. 27; Agish, 2013, p. 33). In this regard, some studies have emphasized that changing attitudes towards animals requires a sustainable cultural transformation at the societal level (Dehghan-Manshadi, 2011, p. 68).

From a legal perspective, the Iranian legislative system faces a serious gap in the field of neglect of animals, which has led to a weakness in the guarantee of legal enforcement. The existing criminal law structure is mainly focused on positive acts, and neglect of protective duties has received less attention (Aqrian-Barati, 2020, p. 42). In the same framework, Article 679 of the Islamic Penal Code also deals only with intentional injuries and does not provide an explicit obligation regarding continuous care or prohibition of releasing animals.

From the perspective of Imami jurisprudence, the obligation to provide for animals is an indisputable religious duty, and neglecting it leads to religious liability and responsibility. Early and later jurists have also emphasized the direct responsibility of the owner towards the animal (Najafi, 1367 AH, p. 315). Also, in jurisprudential texts, preserving life and preventing harm to animals is considered part of the moral responsibility of the owner.

In the field of bioethics, caring for animals is not only an individual duty, but also part of human social responsibility. Neglecting dependent animals leads to a violation of the ethics of care and a decrease in social solidarity (Bahrami, 2017, p. 54). In this regard, some studies have emphasized that responsibility towards animals can be an indicator of the general ethics of society (Safa Bakhsh, 2019, p. 71).

From the perspective of social consequences, the release of animals has led to an increase in the population of homeless animals, the emergence of stray herds, increased conflict with humans, and an intensification of feelings of insecurity in urban spaces. Also, uncontrolled contact between humans and animals can increase the risk of the spread of common diseases and impose additional costs on the health system. Meanwhile, some studies have shown that this phenomenon ultimately leads to a decline in the level of public morality and an increase in social harm (Hosseini, 2011, 62).

On an economic level, the management of homeless animals has placed significant costs on the

shoulders of municipalities, shelters, and non-governmental organizations and has involved public resources. This issue has also been considered in socio-economic studies and has been introduced as one of the challenges of urban management (Bagheri, Zargoosh-Nasb, and Rezvan-Talab, 1401, p. 59).

In the comparative dimension, the study of legal systems shows that many countries have been able to prevent the spread of this phenomenon by criminalizing the abandonment of animal care. In the United Kingdom, the Animal Welfare Act 2006 explicitly defines the “duty of care” and its violation is considered a criminal offense in certain circumstances. Also, in the United States, many states have criminalized “failure to meet the basic needs of animals” under crimes related to animal cruelty (Johnson, 2021, p. 145). Comparative analyses have also emphasized the development of the concept of “active duty of care” (Radford, 2015, p. 141).

From a theoretical perspective, bioethical research shows that caring for vulnerable creatures is part of human responsibility towards biological justice and plays an important role in reducing social harms (Beauchamp & Childress, 2019, p. 312). Some studies also emphasize that abandoning animal sacrifice indirectly threatens security, health, and social order (Smith, 2020, p. 87).

Moral analysis of abandoning animal welfare and its relation to criminal law

In Islamic ethics, animals are not considered merely tools for human benefit, but rather have an independent moral status and are included in the circle of divine mercy. Accordingly, teachings such as mercy, benevolence, and the prohibition of cruelty form the main framework of human behavior towards animals and negate a purely instrumental view of animals (Safa Bakhsh, 2019, p. 91; Javadi and Masoudi, 2013, p. 26; Ghahari et al., 2011, p. 141). In the same vein, some studies have emphasized the connection between environmental ethics and animal rights and have introduced animals as part of the moral system of creation with a kind of intrinsic value in the natural order (Jafaripour and Al-Boueh, 2011, p. 35).

In contemporary social ethics, responsibility towards dependent beings is also considered part of the moral order of society and a condition for the sustainability of social relations. From this perspective, neglect of animals is not simply an individual behavior, but a sign of a disruption in the system of social responsibility (Asghari, Abedian, & Moradkhani, 2011, p. 72). In this regard, behavioral studies have shown that the release of animals is directly related to the weakness of the culture of responsibility and the reduction of social commitment (Bagheri, Zargooshnasb, & Rezvantlab, 2012, p. 59). However, it should be noted that not every moral obligation necessarily translates into a legal or criminal obligation. In criminal law theories, intervention is justified when the violation of a moral obligation leads to serious harm to the fundamental values of society or disruption of public order (Ashworth, 2013, p. 25). From this perspective, the distinction between individual morality and morality with social consequences is of

fundamental importance. In the same framework, environmental ethics perspectives also show that ethics enter the realm of legal obligation when human behavior disrupts the ecological balance and the rights of other living beings (Jafaripour and Al-Boueh, 1401, p. 35).

Abandoning animal welfare, especially in the form of releasing pets, has gone beyond the level of an individual action and has become a phenomenon with widespread social consequences. In addition to causing direct suffering to the animal, this behavior increases the population of stray animals, threatens public health, imposes urban costs, and weakens the sense of social responsibility (Warathi, 1400, p. 180).

From the perspective of environmental ethics, such behavior is also an example of irresponsible exploitation of animals, which, after benefiting, leads to their release and termination of moral obligation (Jafaripour and Al-Boueh, 1401, p. 35). In contemporary bioethical literature, protecting animals has also been emphasized as part of human moral responsibility towards vulnerable creatures. The “Ethics of Care” theory, focusing on the relationship between dependency and vulnerability, considers the abandonment of human-dependent animals as a clear example of a violation of moral responsibility (Gilligan, 1982, p. 74; Beauchamp & Childress, 2019, p. 314). Complementing this perspective, Jafaripour and Al-Boye (1401) emphasize the link between “moral responsibility” and “power of possession”; meaning that the greater the degree of human dominance over an animal, the greater his moral obligation to meet the animal’s needs. Bioethics emphasizes that vulnerable living beings, including animals, have the right to life and care, and that ignoring their needs is considered a violation of human moral and social responsibility (Beauchamp & Childress, 2019, p. 312). Research shows that abandoning animal sacrifice increases the risk of human-animal co-morbidities, reduces social cohesion, and creates psychological trauma in society (Smith, 2020, p. 87). This approach provides a stronger moral justification for legal intervention, especially in the case of pets, whose survival and well-being are entirely dependent on humans.

Conclusion

The present study, with the aim of assessing the feasibility of criminalizing the abandonment of animal sacrifice in the Iranian legal system, examined the issue from three perspectives: jurisprudence, ethics, and comparative law. The results showed that, contrary to popular belief, abandonment of animal sacrifice is not only a moral issue, but is also recognized as a binding religious duty in Imami jurisprudence. The statements of prominent jurists regarding the obligation to support owned animals and the possibility of forcing the owner or expropriating them if the sacrifice is abandoned show that there is a clear jurisprudential basis for legislative intervention in this area. From an ethical perspective, abandonment of animal sacrifice, especially the release of pets, goes beyond individual behavior and

becomes a social issue with consequences such as threatening public health, increasing urban costs, and disrupting public order; therefore, ethics regarding animal welfare enter the realm of public ethics and justify the intervention of criminal law.

References

- Agabigi, Seyed; Afshari, Kamran. (2022). *Islam and Animal Rights*. Qom: Zohair Publications, First Edition.
- ArabAhmadi, Fatemeh; Nikoumanesh, Amir. (2013). The Position of Animal Rights in Jurisprudential Sources. *Humanities Research*, 30: 89–111.
- Ashworth, A. (2013). *Principles of Criminal Law*. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Azimi, Hassan. (2019). Civil Liability for Animal Protection in Imami Jurisprudence. *Dar Masir Estenbat*, 20–21: 79–120.
- Bagheri, Peyman; Zargoshnasab, Ali; Rezvan-Talab, Mohammad Reza. (2022). Neighbors' Rights and Apartment Animal Rights: A Jurisprudential–Legal Study. *Legal Research*, 97: 195–214.
- Bahrami, Zahra. (2017). *Examination of the Capacity of Different Types of Animals in Imami Jurisprudence with a Critical Review of Zoo Practices in Iran (Master's Thesis)*. Borujerd: Ayatollah Borujerdi University.
- Bastani, Fatemeh; Rezaei, Mohammad. (2019). A View on Human Duties toward Animal Rights. *Lawyer Legal Research*, 8: 165–190.
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Behrmand, Mehdi. (2023). Animal Rights from the Perspective of Islamic Jurisprudence and International Law. *Modern Jurisprudence and Law*, 13: 1–28.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77–101. Available at: <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of Qualitative Research*. Sage Publications. Available at: <https://us.sagepub.com>
- Dehghan Afifi, Narges. (2016). Foundations of Obligation for Pet Maintenance. *Islamic Jurisprudence and Legal Foundations*, 4: 41–56.
- Dashti-Khoidaki, Mohammad Hossein; Sadeghian, Narges; Minaeifar, Ahmad. (2020). Comparative Study of Animal Rights. *Bioethics*, 35: 1–12.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1): 107–115. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Favre, D. (2020). *Animal Law: Welfare, Interests, and Rights*. Aspen Publishers. Available at: <https://aspublishing.com>
- Garner, R. (2016). *A Theory of Justice for Animals*. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice*. Harvard University Press. Available at: <https://www.hup.harvard.edu>
- Hosseini, Seyed Ali. (2003). Animal Stunning Before Slaughter. *Jihad Culture*, 32: 1–5.

- Hosseini, Seyed Hassan. (2021). Rights of Living Beings in the Quran and Hadiths. In: Second National Conference on Interdisciplinary Quranic and Biological Studies. Tehran: University Publication.
- Jafari, Mohammad. (2019). Legal Gaps in Animal Protection. *Legal Quarterly Journal*, 12(2): 45–65.
- Jafaripour, Naser; Al-Bouyeh, Alireza. (2022). Environmental Ethics and Animal Exploitation. *Ethical Reflections*, 4(16): 31–49.
- Javadi, Mohammad; Masoudi, Ahmad. (2013). Animal Rights from the Perspective of Islam. *Ethical Research*, 2: 21–48.
- Johnson, R. (2021). Duty of care in animal welfare law. *International Review of Law*, 22(2): 130–150.
- Kalantari Arsenjani, Ali Akbar. (2002). Shiite Jurisprudence and Animal Rights. *Fiqh Quarterly*, 9(33–34): 247–286.
- Najafi, Muhammad Hasan. (1967). *Jawahir al-Kalam* (Vol. 31). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Radford, M. (2001). *Animal Welfare Law in Britain*. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Radford, M. (2015). *Animal Welfare Law*. Edward Elgar Publishing. Available at: <https://www.elgar.com>
- Rafiei, Ahmad; Azizi, Amir. (2019). Animal Rights from the Perspective of the Quran and Narrations. *Ahsen Al-Hadith*, 8: 83–110.
- Rafiei-Tabatabaei, Seyed Hosseinuddin. (2019). The Right to Maintenance of Animals in Islamic Jurisprudence. *Jurisprudence, Law and Criminal Sciences*, 14: 53–62.
- Rahman, S. A. (2017). Religion and animal welfare—An Islamic perspective. *Animals*, 7(11): 1–11. Available at: <https://doi.org/10.3390/ani7110111>
- Shahid Thani, Zain al-Din ibn Ali. (1410 AH). *Al-Rawda al-Bahiyya fi Sharh al-Lum'a al-Dimashqiyya* (Vol. 5). Qom: Islamic Publications Office.
- Shahid Thani, Zain al-Din ibn Ali. (1413 AH). *Masalik al-Afham* (Vols. 7 & 9). Qom: Islamic Sciences Institute.
- Smith, J. (2020). Animal neglect and public health risks. *Journal of Animal Law*, 15(1): 80–95.
- Tabatabaei, Seyed Mohammad; Alidadi Soleimani, Hossein. (2019). Re-examining Animal Rights in Imami Jurisprudence. *Islamic Jurisprudence and Legal Research*, 56: 111–130.
- Taylor, N. (2019). Animal welfare and legal reform in Europe. *European Animal Law Review*, 10(1): 85–105.
- Tusi, Muhammad ibn Hasan. (1409 AH). *Al-Mabsut fi Fiqh al-Imamiyya* (Vol. 3). Tehran: Al-Maktaba Al-Murtadawiyya.
- Varathi, Gholamreza. (2021). Criminal Policy on Pet Ownership. *Qanun Yar*, 20: 175–190.

تأملات اخلاقی

دوره هفتم، شماره اول (پیاپی ۲۵)، بهار ۱۴۰۵، صفحات ۱۱۹-۱۴۴

شاپا الکترونیکی: ۱۱۵۹-۲۷۱۷ / شاپا چاپی: ۴۸۱۰-

<https://jer.znu.ac.ir> ۲۶۷۶

تأملات اخلاقی

نشریه علمی دانشگاه زنجان

امکان‌سنجی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در نظام حقوقی ایران با رویکرد اخلاقی، فقهی و تطبیقی

محمد خانی^۱، محسن آریز^۲

اطلاعات مقاله	چکیده
DOI: 10.30470/er.2026.2074014.1475	در نظام حقوقی ایران، ترک انفاق و رهاسازی حیوانات با خلأ تقنینی مواجه است و قوانین موجود، از جمله ماده ۶۷۹ قانون مجازات اسلامی، تنها به صدمه یا تلف عمدی حیوانات می‌پردازد و تکلیف مستمر مالک در نگهداری و تأمین نیازهای حیوان را پوشش نمی‌دهد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و رویکردی میان‌رشته‌ای، امکان جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات را بر پایه فقه امامیه، اخلاق عمومی، اخلاق زیستی اسلامی و مطالعه تطبیقی نظام‌های حقوقی بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که فقه امامیه با تأکید بر وجوب نفقه حیوان و پیش‌بینی ضمانت اجراهایی مانند اجبار مالک، سلب مالکیت و ضمان مالی، مبنای مشروع برای قانون‌گذاری فراهم می‌کند. همچنین، از منظر اخلاق زیستی، حیوانات به‌عنوان موجوداتی آسیب‌پذیر و ذی‌شعور، مشمول اصل مراقبت و امانت‌داری انسان هستند و ترک انفاق آنان می‌تواند مداخله کیفری را توجیه کند. بررسی تطبیقی نیز نشان می‌دهد که در بسیاری از نظام‌های حقوقی، ترک مراقبت از حیوانات به‌عنوان نقض «وظیفه مراقبت» جرم‌انگاری شده است. در نتیجه، جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در ایران امکان‌پذیر و ضروری است، مشروط بر آنکه با تصویب قانون جامع رفاه حیوانات، ضمانت اجراهای تدریجی و مقررات اداری مکمل همراه شود.
مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۳۱ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۱۲/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۰۱	
نقش نویسندگان نویسنده اول: ایده‌پرداز اصلی مقاله، جمع‌آوری داده، نگارش اولیه مقاله نویسنده دوم: نگارش نهایی مقاله، تحلیل و نقادی، انجام اصلاحات، ذکر پیشنهادات و نکات اصلاحی، خوانش و تأیید نهایی.	
حمایت مالی و تعارض منافع مقاله حامی مالی و تعارض منافع ندارد.	
استخراج این مقاله متخذ از پایان‌نامه نیست.	
	واژه‌های کلیدی: ترک انفاق حیوانات، جرم‌انگاری، فقه امامیه، رفاه حیوانات، حقوق تطبیقی، حقوق کیفری ایران.

۱. استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران، Mohammad.khani@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار فقه و مبانی حقوق، دانشکده الهیات دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران، sm.aziz@hsu.ac.ir

مقدمه

در سال‌های اخیر، پدیده «ترک انفاق حیوانات» در ایران - شامل بی‌توجهی به نیازهای حیاتی حیوانات خانگی و رهاسازی آن‌ها - از یک رفتار فردی به یک مسئله اجتماعی چند بعدی تبدیل شده است. این پدیده نه تنها رفاه حیوانات وابسته به انسان را تهدید می‌کند، بلکه پیامدهای گسترده‌ای در حوزه‌های امنیتی، بهداشتی، اخلاقی، اقتصادی و زیست‌محیطی به همراه دارد. مطالعات از منظر اجتماعی و فرهنگی نشان می‌دهد که رفتارهای مرتبط با حیوانات تابعی از ساختارهای فرهنگی و آموزشی جامعه است و بدون اصلاح این بسترها نمی‌توان انتظار کاهش رهاسازی حیوانات را داشت (آقایی و افشاری، ۱۴۰۱، ص ۲۷؛ آگیش، ۱۴۰۲، ص ۳۳). در همین راستا، برخی پژوهش‌ها تأکید کرده‌اند که تغییر نگرش نسبت به حیوانات نیازمند تحول فرهنگی پایدار در سطح جامعه است (دهقان‌منشادی، ۱۳۹۰، ص ۶۸).

از منظر حقوقی، نظام تقنینی ایران در حوزه ترک فعل نسبت به حیوانات با خلأ جدی مواجه است و همین امر موجب ضعف در ضمانت اجرای قانونی شده است. ساختار حقوق کیفری موجود عمدتاً بر افعال ایجابی متمرکز است و ترک وظایف حمایتی کمتر مورد توجه قرار گرفته است (اقریان‌براتی، ۱۳۹۹، ص ۴۲). در همین چارچوب، ماده ۶۷۹ قانون مجازات اسلامی نیز صرفاً به صدمات عمدی پرداخته و تکلیف صریحی درباره مراقبت مستمر یا منع رهاسازی حیوانات پیش‌بینی نکرده است.

از منظر فقه امامیه، وجوب نفقه حیوانات از تکالیف مسلم شرعی است و ترک آن موجب ضمان و مسئولیت شرعی می‌شود. فقهای متقدم و متأخر نیز بر مسئولیت مستقیم مالک در قبال حیوان تأکید کرده‌اند (نجفی، ۱۳۶۷ق، ص ۳۱۵) همچنین در متون فقهی، حفظ حیات و جلوگیری از آسیب به حیوانات، بخشی از مسئولیت اخلاقی مالک تلقی شده است.

در حوزه اخلاق زیستی، مراقبت از حیوانات نه تنها یک وظیفه فردی، بلکه بخشی از مسئولیت اجتماعی انسان محسوب می‌شود. بی‌توجهی به حیوانات وابسته، نقض اخلاق مراقبت و کاهش همبستگی اجتماعی را در پی دارد (بهرامی، ۱۳۹۶، ص ۵۴). در همین راستا، برخی پژوهش‌ها بر این نکته تأکید کرده‌اند که مسئولیت‌پذیری در قبال حیوانات می‌تواند شاخصی از اخلاق عمومی جامعه باشد (صفابخش، ۱۳۹۸، ص ۷۱).

از منظر پیامدهای اجتماعی، رهاسازی حیوانات موجب افزایش جمعیت حیوانات بی‌سرپرست، بروز گله‌های سرگردان، افزایش تعارض با انسان و تشدید احساس ناامنی در فضاهای شهری شده است. همچنین تماس کنترل‌نشده انسان و حیوان می‌تواند خطر شیوع بیماری‌های مشترک را افزایش دهد و هزینه‌های مضاعفی بر نظام سلامت تحمیل کند. در این میان، برخی پژوهش‌ها نشان داده‌اند که این پدیده در نهایت موجب تنزل سطح اخلاق عمومی و افزایش آسیب‌های اجتماعی می‌شود (حسینی، ۱۴۰۰، ص ۶۲).

در سطح اقتصادی نیز مدیریت حیوانات بی‌سرپرست هزینه‌های قابل توجهی بر دوش شهرداری‌ها، پناهگاه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد قرار داده و منابع عمومی را درگیر کرده است. این مسئله در مطالعات اقتصادی-اجتماعی نیز مورد توجه قرار گرفته و به‌عنوان یکی از چالش‌های مدیریت شهری معرفی شده است (باقری و زرگوش‌نسب و رضوان‌طلب، ۱۴۰۱، ص ۵۹).

در بعد تطبیقی، بررسی نظام‌های حقوقی نشان می‌دهد که بسیاری از کشورها با جرم‌انگاری ترک مراقبت حیوانات توانسته‌اند از گسترش این پدیده جلوگیری کنند. در بریتانیا، قانون (Animal Welfare Act (2006 «وظیفه مراقبت» را به‌صراحت تعریف کرده و نقض آن در شرایط خاص، جرم کیفری محسوب می‌شود. همچنین در ایالات متحده، بسیاری از ایالت‌ها «عدم تأمین نیازهای اساسی حیوانات» را ذیل جرایم مرتبط با قساوت حیوانات جرم‌انگاری کرده‌اند (Johnson, 2021, p. 145). در تحلیل‌های تطبیقی نیز بر توسعه مفهوم «وظیفه مراقبت فعال» تأکید شده است (Radford, 2015, p. 141).

از منظر نظری، پژوهش‌های اخلاق زیستی نشان می‌دهد که مراقبت از موجودات آسیب‌پذیر بخشی از مسئولیت انسانی در قبال عدالت زیستی است و نقش مهمی در کاهش آسیب‌های اجتماعی دارد (Beauchamp & Childress, 2019, p. 312). همچنین برخی مطالعات تأکید دارند که ترک انفاق حیوانات به‌صورت غیرمستقیم امنیت، سلامت و نظم اجتماعی را تهدید می‌کند (Smith, 2020, p. 87).

با وجود این مبانی فقهی، اخلاقی و تطبیقی، در نظام حقوقی ایران خلأ قانونی قابل توجهی در زمینه جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات وجود دارد. این خلأ باعث شده است که رهاسازی حیوانات یا عدم تأمین نیازهای اساسی آن‌ها به‌طور مستقیم مشمول ضمانت اجرای کیفری نشود و پیامدهای اجتماعی و بهداشتی آن به‌صورت کنترل‌نشده باقی بماند (جعفری‌پور و آل‌بویه، ۱۳۹۸، ص ۵۲). برخی پژوهش‌ها نیز بر ضرورت اصلاح قوانین و حرکت به سمت قانون‌گذاری جامع در حوزه رفاه حیوانات تأکید کرده‌اند (جمالی‌کلور، ۱۳۹۳، ص ۸۳؛ جلیلود، ۱۳۹۷، ص ۹۴). در همین راستا پیشنهاد شده است که قانون خاصی با رویکرد چند بعدی شامل جرم‌انگاری کیفری، مقررات اداری مکمل، حمایت از مالکان ناتوان و نظام ثبت و شناسایی حیوانات تدوین شود (علوی‌زاده شیرازی، ۱۴۰۰، ص ۱۰۲؛ محمدی‌خانقاه، ۱۴۰۱، ص ۱۱۷).

در نهایت، با توجه به مجموع یافته‌های فقهی، حقوقی، اخلاقی و تطبیقی می‌توان نتیجه گرفت که تصویب قانون جامع «رفاه حیوانات» و جرم‌انگاری ترک انفاق، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در نظام حقوقی ایران است. چنین رویکردی می‌تواند هم‌زمان موجب حمایت مؤثر از حیوانات، کاهش آسیب‌های اجتماعی و ارتقای مسئولیت‌پذیری اخلاقی در جامعه شود و خلأ موجود در نظام حقوقی را برطرف سازد.

۱. مبانی نظری مشروعیت جرم‌انگاری ترک انفاق

۱-۱. تحلیل اخلاقی ترک انفاق حیوانات و نسبت آن با حقوق کیفری

در اخلاق اسلامی، حیوانات صرفاً ابزار انتفاع انسانی تلقی نمی‌شوند، بلکه دارای جایگاه اخلاقی مستقل و مشمول دایره رحمت الهی هستند. بر این اساس، آموزه‌هایی مانند رحمت، احسان و منع قساوت، چارچوب اصلی رفتار انسان با حیوانات را شکل می‌دهند و نگاه ابزاری صرف به حیوانات را نفی می‌کنند (صفابخش، ۱۳۹۸، ص ۹۱؛ جوادی و مسعودی، ۱۳۹۲، ص ۲۶؛ قهاری و همکاران،

۱۴۰۰، ص ۱۴۱). در همین امتداد، برخی پژوهش‌ها بر پیوند میان اخلاق محیط‌زیست و حقوق حیوانات تأکید می‌کند و حیوانات را بخشی از نظام اخلاقی خلقت با نوعی ارزش ذاتی در نظم طبیعی معرفی کرده‌اند (جعفری‌پور و آل‌بویه، ۱۴۰۱، ص ۳۵). در اخلاق اجتماعی معاصر نیز مسئولیت‌پذیری نسبت به موجودات وابسته، بخشی از نظم اخلاقی جامعه و شرط پایداری روابط اجتماعی تلقی می‌شود. از این منظر، بی‌توجهی به حیوانات نه صرفاً یک رفتار فردی، بلکه نشانه‌ای از اختلال در نظام مسئولیت‌پذیری اجتماعی است (اصغری، عابدیان و مرادخانی، ۱۴۰۰، ص ۷۲). در همین راستا، مطالعات رفتاری نشان داده‌اند که رهاسازی حیوانات ارتباط مستقیمی با ضعف فرهنگ مسئولیت‌پذیری و کاهش تعهد اجتماعی دارد (باقری، زرگوش‌نسب و رضوان‌طلب، ۱۴۰۱، ص ۵۹).

با این حال، باید توجه داشت که هر الزام اخلاقی لزوماً به الزام حقوقی یا کیفری تبدیل نمی‌شود. در نظریه‌های حقوق کیفری، مداخله زمانی توجیه‌پذیر است که نقض یک الزام اخلاقی به آسیب جدی به ارزش‌های اساسی جامعه یا اختلال در نظم عمومی منجر شود (Ashworth, 2013, p. 25). از این منظر، تمایز میان اخلاق فردی و اخلاق واجد پیامد اجتماعی اهمیت بنیادین دارد. در همین چارچوب، دیدگاه‌های اخلاق محیط‌زیست نیز نشان می‌دهد که اخلاق زمانی وارد قلمرو الزام حقوقی می‌شود که رفتار انسان موجب اختلال در تعادل اکولوژیک و حقوق سایر موجودات زنده گردد (جعفری‌پور و آل‌بویه، ۱۴۰۱، ص ۳۵).

ترک انفاق حیوانات، به‌ویژه در قالب رهاسازی حیوانات خانگی، از سطح یک کنش فردی فراتر رفته و به پدیده‌ای با پیامدهای اجتماعی گسترده تبدیل شده است. این رفتار علاوه بر ایجاد رنج مستقیم برای حیوان، موجب افزایش جمعیت حیوانات سرگردان، تهدید بهداشت عمومی، تحمیل هزینه‌های شهری و تضعیف احساس مسئولیت اجتماعی می‌شود (وراثی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۰).

از منظر اخلاق محیط‌زیست نیز، چنین رفتاری مصداق بهره‌برداری غیرمسئولانه از حیوانات است که پس از انتفاع، به رهاسازی و قطع تعهد اخلاقی منجر می‌شود (جعفری‌پور و آل‌بویه، ۱۴۰۱، ص ۳۵). در ادبیات اخلاق زیستی معاصر نیز، حمایت از حیوانات به‌عنوان بخشی از مسئولیت اخلاقی انسان در قبال موجودات آسیب‌پذیر مورد تأکید قرار گرفته است. نظریه اخلاق مراقبت^۱ با تمرکز بر رابطه وابستگی و آسیب‌پذیری، ترک انفاق حیوانات وابسته به انسان را مصداق بارز نقض مسئولیت اخلاقی می‌داند (Gilligan, 1982, p. 74; Beauchamp & Childress, 2019, p. 314). در تکمیل این دیدگاه، جعفری‌پور و آل‌بویه (۱۴۰۱) بر پیوند میان «مسئولیت اخلاقی» و «قدرت تصرف» تأکید می‌کنند؛ بدین معنا که هرچه میزان تسلط انسان بر حیوان بیشتر باشد، تعهد اخلاقی او در قبال تأمین نیازهای حیوان نیز افزایش می‌یابد.

اخلاق زیستی تأکید می‌کند که موجودات زنده آسیب‌پذیر، از جمله حیوانات، دارای حق زیست و مراقبت هستند و بی‌توجهی به نیازهای آن‌ها تخلف از مسئولیت اخلاقی و اجتماعی انسان محسوب می‌شود (Beauchamp & Childress, 2019, p. 312). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ترک انفاق حیوانات باعث افزایش بیماری‌های مشترک بین انسان و حیوان، کاهش همبستگی اجتماعی

^۱. Ethics of Care

و ایجاد آسیب‌های روانی در جامعه می‌شود (Smith, 2020, p. 87). این رویکرد، به‌ویژه در مورد حیوانات خانگی که بقا و سلامت آن‌ها به‌طور کامل به انسان وابسته است، توجیه اخلاقی قوی‌تری برای مداخله حقوقی فراهم می‌آورد.

در چارچوب اخلاق زیستی اسلامی، حیوانات - به‌ویژه حیوانات خانگی - به‌عنوان موجوداتی زنده و آسیب‌پذیر دیده می‌شوند که انسان، به‌عنوان خلیفه و امانت‌دار الهی، تکلیف مراقبتی نسبت به آن‌ها دارد. این دیدگاه، ریشه در آموزه‌های قرآنی رحمت عامه (انبیاء/ ۱۰۷) و سیره نبوی در مهربانی با حیوانات دارد و با نظریه‌های سکولار هم‌پوشانی دارد، اما برتری آن در پیوند مسئولیت اخلاقی با تکلیف شرعی و عدالت بین‌نسلی نهفته است. در همین راستا، جعفری‌پور و آل‌بویه (۱۴۰۱) تأکید می‌کنند که اخلاق محیط‌زیست اسلامی، نه تنها ناظر بر روابط انسان و طبیعت، بلکه متضمن نوعی پاسخگویی در قبال پیامدهای رفتار انسانی نسبت به سایر موجودات است. بنابراین، ترک انفاق حیوانات وابسته، مصداق نقض اصول خیررسانی^۱ و عدم آسیب‌رسانی^۲ در اخلاق زیستی^۳ بوده و زمانی که به پیامدهای اجتماعی - زیستی مانند تهدید بهداشت عمومی یا رنج گسترده منجر شود، زمینه مداخله کیفی را فراهم می‌سازد (مینایی‌فر و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۹۴).

در نتیجه، هرچند توصیه‌های اخلاقی در خصوص رفتار با حیوانات به‌تنهایی مبنای جرم‌انگاری نیستند، اما زمانی که نقض این توصیه‌ها به آسیب اجتماعی پایدار منجر شود، می‌توان آن‌ها را به‌عنوان یکی از مبنای مشروع مداخله کیفی تلقی کرد. از این منظر، جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات نه صرفاً واکنشی اخلاقی، بلکه پاسخی حقوقی به یک معضل اجتماعی است که از نقض مستمر الزامات اخلاقی (آن‌گونه که در اخلاق اسلامی و اخلاق محیط‌زیست تبیین شده است) نشأت می‌گیرد.

۱-۲. تحلیل فقهی ترک انفاق حیوانات

فقه امامیه با رویکرد ایجابی، وجوب نفقه حیوانات مملوک را به‌عنوان تکلیف مثبت و الزامی مالک (نه صرفاً ممنوعیت آزار) تبیین کرده است. این وجوب بر پایه ادله چهارگانه زیر استوار است:

(۱) ادله قرآنی ایجابی: آیات ناظر به رحمت عام (انبیاء: ۱۰۷) و خلقت هدفمند حیوانات برای انتفاع انسان با مسئولیت متقابل (نحل: ۵-۸) دلالت بر تکلیف مثبت تأمین نیازهای حیوان دارد.

(۲) ادله روایی: روایات متعدد در وسائل الشیعه (ج ۱۱) بر وجوب اطعام و سیراب کردن حتی حیوانات کوچک مانند زنبور و کرم ابریشم، و تهدید به عذاب الهی در صورت گرسنگی حیوان تا مرگ (کلانتری ارسنجانی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۷؛ علیدادی سلیمانی و طباطبایی، ۱۳۹۸، صص ۱۲۰-۱۲۵)

(۳) اجماع و تصریح فقها: فقهای امامیه از شیخ طوسی تا شهید ثانی و صاحب جواهر بر وجوب نفقه تصریح کرده و آن را در زمره

1. beneficence

2. non-maleficence

3. bioethics

حقوق حیوان بر مالک قرار داده‌اند؛ به نحوی که ترک آن موجب ضمان مالی یا اجبار حاکم می‌شود (علیدادی سلیمانی و طباطبایی، ۱۳۹۸، صص ۱۲۰-۱۲۵).

۴) قواعد اصولی ایجابی: قاعده لاضرر (منع ضرر به حیوان)، احسان (تکلیف خیررسانی)، و تسبیب (مسئولیت ترک فعل زیان‌بار) همگی وجوب مثبت انفاق را تقویت می‌کنند.

در فقه امامیه، «انفاق» نسبت به حیوانات تحت تملک صرفاً یک توصیه اخلاقی نیست، بلکه تکلیفی شرعی محسوب می‌شود که پشتوانه آن در آیات قرآن، روایات معتبر، اجماع فقها و سیره عقلایی قابل مشاهده است. این تکلیف مالک را ملزم می‌سازد تا نیازهای اساسی حیوان، از جمله غذا، آب، سرپناه و درمان را فراهم کند؛ در غیر این صورت، ترک این وظیفه که با عنوان «ترک انفاق» شناخته می‌شود، می‌تواند مسئولیت شرعی و در برخی تحلیل‌ها حتی آثار حقوقی نیز به همراه داشته باشد. در این چارچوب، بررسی مبانی فقهی مشروعیت جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در نظام حقوقی ایران نیازمند تحلیل دقیق مفاهیم بنیادین، ادله شرعی، ضمانت‌اجراهای موجود و ظرفیت‌های قانون‌گذاری است (کلانتری ارسنجانی، ۱۳۸۱، ص ۲۵۰).

نخست باید مفهوم «انفاق» و قلمرو آن در فقه امامیه روشن شود. انفاق در لغت به معنای صرف مال در راه نیازمندان است، اما در فقه امامیه این مفهوم به تأمین مستمر نیازهای موجودات تحت تملک نیز توسعه یافته است. در فقه اسلامی، سه نوع نفقه قابل شناسایی است که یکی از آن‌ها نفقه‌ای است که مالک نسبت به مملوک خود بر عهده دارد و هزینه‌های نگهداری حیوانات نیز در همین چارچوب قرار می‌گیرد. از این رو، «نفقه حیوانات مملوک» ذیل تکلیف مالک نسبت به مملوک قابل تحلیل و استناد فقهی است.

در فقه امامیه، وجوب انفاق حیوانات امری مسلم تلقی شده و بر اساس مبانی فقهی، مالک در برابر حیوان تحت سلطه خود دارای تکلیف مستقیم است. برخی پژوهش‌های فقهی معاصر نیز بر ضرورت بازخوانی این حکم در قالب حقوق عمومی و امکان تبدیل آن به قواعد الزام‌آور قانونی تأکید کرده‌اند (جمالی‌کلور، ۱۳۹۳، ص ۱۰۴) در همین راستا، برخی تحلیل‌ها نشان می‌دهد که مفهوم مالکیت در فقه اسلامی صرفاً یک حق انتفاع نیست، بلکه همواره با مسئولیت و تعهد اخلاقی و حقوقی همراه است (حسینی، ۱۳۸۲، ص ۴۷). همچنین در پژوهش‌های جدید، نقش فقه در تنظیم روابط انسان و حیوان از منظر اجتماعی و حقوقی مورد توجه قرار گرفته و تأکید شده است که فقه امامیه ظرفیت قابل توجهی برای تنظیم مسئولیت‌های مالک در قبال حیوانات دارد (محمدی‌خانقاه، ۱۴۰۱، ص ۶۳؛ وحید موسوی، ۱۳۹۹، ص ۵۵) بر این اساس، می‌توان گفت که فقه نه تنها انفاق حیوانات را یک تکلیف فردی می‌داند، بلکه بستر نظری لازم برای تبدیل آن به یک الزام حقوقی در نظام تقنینی را نیز فراهم می‌سازد.

در خصوص حیوانات، انفاق شامل تأمین خوراک، آب، سرپناه مناسب، و درمان در صورت بیماری یا آسیب‌دیدگی است (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۳؛ طباطبایی و علیدادی سلیمانی، ۱۳۹۸، ص ۱۱۲). این مسئولیت با مفاهیمی چون «آزار فعال» که شامل ضرب، شکنجه یا صدمه مستقیم است، تفاوت دارد. ترک انفاق نوعی «آزار منفعل» محسوب می‌شود که از طریق بی‌توجهی و اهمال در تأمین نیازهای حیاتی رخ می‌دهد. همچنین، «رهاسازی» به معنای قطع رابطه مالکیت بدون واگذاری مسئولیت به نهاد یا

شخص دیگر است که در فقه امامیه، به‌عنوان مصداقی از ظلم و اضرار تلقی شده است (باستانی و رضایی، ۱۳۹۸، ص ۱۷۰؛ دشتی خویدکی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸). ادله فقهی و وجوب انفاق در قبال حیوانات، از منابع متعدد شرعی قابل استخراج است. آیات قرآن کریم، از جمله «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ» (نحل: ۵)، بر خلقت حیوانات برای انسان و به تبع آن، مسئولیت اخلاقی و شرعی انسان در قبال آن‌ها دلالت دارند. آیات ناظر به رحمت عامه مانند «وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (انبیاء: ۱۰۷) نیز بر لزوم رفتار رحیمانه با تمام موجودات زنده تأکید دارند (قهاری و همکاران، ص ۱۴۰۰، ص ۱۴۱؛ حسینی: ۱۴۰۰، ص ۷۷). افزون بر آن، روایات متعددی در منابع حدیثی شیعه بر لزوم اطعام، سیراب‌کردن و منع آزار حیوانات تأکید دارند. امام صادق (ع) در حدیثی می‌فرماید: «هر کس حیوانی را گرسنه نگه دارد تا بمیرد، خداوند او را عذاب خواهد کرد» (کلانتری ارسنجانی، ۱۳۸۱، ص ۲۶۵). همچنین، در منابع فقهی آمده است که ترک این تکالیف نوعی ظلم و گناه محسوب می‌شود (رفیعی و عزیزی، ۱۳۹۸، ص ۹۰). با وجود آنکه همه توصیه‌های اخلاقی الزاماً به قواعد کیفری تبدیل نمی‌شوند، ورود به عرصه جرم‌انگاری نیازمند تبیین معیارهای سیاست جنایی است؛ بدین معنا که باید نشان داده شود ترک انفاق حیوانات، افزون بر قبیح اخلاقی، با ارزش‌های بنیادین جامعه و نظم عمومی - مانند امنیت شهری، بهداشت عمومی و جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی - ارتباط دارد و ضمانت اجرای غیرکیفری موجود برای پیشگیری و کنترل آن کافی نیست؛ از این رو، توجیه جرم‌انگاری باید بر پایه ضرورت، تناسب، قابلیت اجرا و ناکارآمدی ابزارهای غیرکیفری استوار گردد. در این میان، تصریحات فقها اهمیت ویژه‌ای در تقویت مستندات فقهی دارند؛ چنان‌که شهید ثانی می‌گوید: «تَجِبُ النَّفَقَةُ عَلَى الْبَهِيمَةِ بِالْعَلْفِ وَالسَّقْيِ حَيْثُ تَفْتَقِرُ إِلَيْهِمَا...»، شیخ طوسی می‌نویسد: «تَجِبُ النَّفَقَةُ عَلَى الْبَهَائِمِ الْمَمْلُوكَةِ...»، و نیز شهید ثانی در مسالک در بحث اطعمه و اشربه تصریح می‌کند: «كَمَا يَجِبُ بَدْلُ الْمَالِ لِإِبْقَاءِ الْإِدْمِي، يَجِبُ بَدْلُهُ لِإِبْقَاءِ الْبَهِيمَةِ الْمُحْتَرَمَةِ وَإِنْ كَانَتْ مَلَكًا لِلْغَيْرِ...»؛ بر این اساس، ادعای وجوب نفقه حیوان در این پژوهش با اتکاء به این تصریحات و دیگر مستندات فقهی، مستدل‌تر و قابل دفاع‌تر تبیین می‌شود. اجماع فقهای امامیه بر وجوب اطعام حیوان تحت تملک و سیره عقلایی در پذیرش مسئولیت انسان در قبال حیوانات، مؤید این تکلیف شرعی است. فقهای برجسته‌ای چون محقق حلی، علامه حلی و صاحب جواهر، در آثار خود بر لزوم رعایت حقوق حیوانات و مسئولیت مالک تأکید کرده‌اند. در صورت ناتوانی مالک از تأمین نیازهای حیاتی، واگذاری حیوان یا ذبح شرعی به‌عنوان جایگزین رهاسازی مطرح شده است (عرب‌احمدی و نیکومنش، ۱۳۹۲، ص ۹۸؛ عظیمی، ۱۳۹۸، ص ۸۵). این دیدگاه، زمینه‌ای برای تعمیم ضمانت اجرای مالی به ضمانت اجرای کیفری فراهم می‌کند. از منظر اصول فقه، مجموعه‌ای از قواعد بنیادین می‌تواند پشتوانه مشروعیت جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات باشد. نخست، قاعده «الاضرر» که مقرر می‌دارد هیچ‌کس نباید موجب ضرر به دیگری شود؛ در اینجا حیوان به‌عنوان مخلوقی ذی حق و تحت مالکیت انسان، مشمول این قاعده قرار می‌گیرد و هرگونه ترک مراقبت که به آسیب یا رنج حیوان بینجامد، مصداق ضرر خواهد بود. دوم، قاعده «احسان» که بر ضرورت رفتار نیکو و حمایت از موجودات زنده تأکید دارد؛ بنابراین ترک انفاق، نه تنها خلاف اخلاق بلکه نقض یک تکلیف شرعی محسوب می‌شود. سوم، قاعده «تسبیب» که در مواردی که ترک فعل موجب ورود ضرر گردد، مسئولیت فاعل را اثبات می‌کند؛ بدین معنا که مالک حیوان

در صورت بی‌توجهی به نیازهای حیاتی آن، مسئول پیامدهای زیان‌بار ناشی از ترک فعل خواهد بود. این سه قاعده در کنار یکدیگر، بنیانی منسجم برای توجیه تعزیر ترک انفاق حیوانات فراهم می‌سازند و نشان می‌دهند که فقه امامیه ظرفیت لازم برای حمایت حقوقی و کیفری از حیوانات را داراست (فیض‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۲؛ رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۶).

این پژوهش با تأکید بر مبانی ایجابی فقه امامیه در وجوب نفقه (به عنوان تکلیف مثبت و الزامی مالک) و بهره‌گیری از چارچوب اخلاق زیستی معاصر، به ویژه اصل آسیب‌پذیری موجودات زنده و اخلاق مراقبت، به واکاوی ظرفیت‌های نظام حقوقی ایران برای جرم‌انگاری ترک انفاق می‌پردازد؛ رویکردی که ترک انفاق را نه صرفاً نقض اخلاق فردی، بلکه نقض مسئولیت زیستی و اجتماعی انسان نسبت به موجودات وابسته می‌داند.

در حوزه ضمانت اجرا، فقها مالک را در صورت تلف حیوان ناشی از ترک انفاق، ضامن مالی دانسته‌اند. این مسئولیت مالی، نشان‌دهنده پذیرش مسئولیت حقوقی مالک در قبال حیوان است. برخی پژوهشگران با استناد به اصول فقهی و ملاحظات اجتماعی، امکان تعمیم این ضمانت مالی به ضمانت کیفری را نیز مطرح کرده‌اند. به‌ویژه در مواردی که ترک انفاق منجر به آسیب گسترده اجتماعی یا تهدید بهداشت عمومی شود، تعزیر به‌عنوان حکم ثانوی قابل اعمال است (بهرمند، ۱۴۰۲، ص ۲۵؛ وراثی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۵). در فقه امامیه، تکلیف مالک نسبت به حیوانات تحت تملک خود به‌وضوح مورد تأکید قرار گرفته است. از نظر فقهی، ترک نفقه حیوانات نه تنها گناه اخلاقی بلکه مسئولیت شرعی و مالی محسوب می‌شود. برخی فقیهان معتقدند که عدم تأمین نیازهای اساسی حیوانات، نقض حق حیوان و موجب ضمان مالک است و در صورتی که منجر به ضرر یا مرگ حیوان شود، مسئولیت کیفری و مالی برای مالک در پی دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۲). از منظر حقوقی ایران، قانون مجازات اسلامی تنها به صورت محدود به رفتارهای خشونت‌آمیز علیه حیوانات پرداخته و خلأ در زمینه ترک انفاق یا مراقبت حیوانات قابل مشاهده است (ماده ۶۷۹ قانون مجازات اسلامی). این خلأ قانونی، زمینه آسیب‌های اجتماعی و زیست‌محیطی ناشی از رهاسازی حیوانات و ترک انفاق را افزایش می‌دهد (جعفری، ۱۳۹۸، ص ۵۲).

۱-۳. تصریح فقهای امامیه به وجوب نفقه حیوانات مملوک

در فقه امامیه، وجوب انفاق نسبت به حیوانات تحت تملک، به‌صورت صریح و غیرقابل تردید در آثار فقهای برجسته تصریح شده و از سطح توصیه اخلاقی فراتر رفته است. شهید ثانی در شرح لمعه و نیز مسالک الافهام در بحث نفقات، با اشاره مستقیم به تکلیف مالک نسبت به حیوانات می‌نویسد: «تجب النفقة علی البهیمة بالعلف و السقی حیث تفتقر الیهما، و لو امتنع المالك أجزبر علیه» (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ص ۴۲۱). این عبارت به‌روشنی دلالت بر وجوب شرعی انفاق و امکان اجبار مالک دارد و نشان می‌دهد که این تکلیف در قلمرو الزام فقهی قرار گرفته، نه صرف توصیه اخلاقی. همچنین شیخ طوسی در المبسوط تصریح می‌کند: «تجب النفقة علی البهائم المملوكة، فإن امتنع المالك، أجزبر أو بیعت البهیمة» (طوسی، ۱۴۰۹ق، ص ۲۳۴). این دیدگاه بیانگر آن است که فقه امامیه نه تنها اصل وجوب نفقه حیوان را پذیرفته، بلکه برای آن ضمانت اجرای عملی نیز پیش‌بینی کرده است؛ از جمله اجبار

مالک یا حتی سلب مالکیت از طریق فروش حیوان.

افزون بر این، شهید ثانی در بحث اطعمه و اشربه با ارائه یک قیاس اولویتی میان انسان و حیوان می‌نویسد: «کما یجب بذل المال لإبقاء الآدمی، یجب بذله لإبقاء البهیمه المحترمة وإن کانت ملکاً للغیر» (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ص ۳۱۲). این بیان دلالت روشنی بر شمول قاعده حفظ نفس محترمه نسبت به حیوانات دارد و مبنای فقهی محکمی برای شناسایی تکلیف مثبت مالک در تأمین نیازهای حیوان فراهم می‌آورد.

در آثار فقهی کلاسیک نیز وجوب نفقه حیوانات به صراحت مورد تأکید قرار گرفته است (نجفی، ۱۳۶۷ق، ص ۳۱۵) در این چارچوب، فقه امامیه مالکیت را نه صرفاً یک حق، بلکه همراه با مسئولیت و تکلیف تعریف می‌کند؛ به گونه‌ای که ترک این تکلیف می‌تواند زمینه مداخله حاکم شرع را فراهم سازد.

بر همین اساس، برخی تحلیل‌های معاصر نیز این مبانی را به‌عنوان پایه نظری مسئولیت مالک در قبال حیوانات مورد توجه قرار داده‌اند و آن را قابل توسعه به نظام‌های حقوقی نوین دانسته‌اند (جعفری‌پور و آل‌بویه، ۱۴۰۱، ص ۸۲) همچنین در مطالعات فقه حکومتی، این تصریحات به‌عنوان زمینه‌ای برای گذار از تکلیف اخلاقی به الزام حقوقی و حتی امکان تعزیر حکومتی در موارد شدید اجتماعی تحلیل شده‌اند (دهقان عقیفی، ۱۳۹۵، ص ۵۰؛ بهرمند، ۱۴۰۲: ۲۲).

۱-۴- تمایز میان الزام اخلاقی، تکلیف فقهی و مداخله کیفری

هرچند بخش قابل توجهی از آموزه‌های اسلامی درباره حیوانات، در قالب توصیه‌های اخلاقی بیان شده‌اند، اما فقه امامیه میان «توصیه اخلاقی» و «تکلیف الزام‌آور» تفکیک قائل است. الزام به اطعام و نگهداری حیوان مملوک، برخلاف بسیاری از توصیه‌های اخلاقی، در زمره تکالیف شرعی قرار دارد که ترک آن موجب ضمان و قابلیت اجبار است (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ص ۳۱۲؛ طوسی، ۱۴۰۹ق، ص ۲۳۴).

از منظر حقوق کیفری، ورود یک تکلیف فقهی به قلمرو جرم‌انگاری، مستلزم تحقق شرایطی نظیر اخلال در نظم عمومی، تهدید منافع اساسی جامعه یا ایجاد آسیب گسترده اجتماعی است. ترک انفاق حیوانات، به‌ویژه در قالب رهاسازی حیوانات خانگی، از این حیث واجد پیامدهایی فراتر از رابطه خصوصی مالک و حیوان است و می‌تواند به تهدید بهداشت عمومی، امنیت شهری و تحمیل هزینه‌های عمومی منجر شود (وراثی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۲).

بنابراین، جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات نه بر مبنای صرف توصیه اخلاقی، بلکه بر پایه تبدیل یک تکلیف شرعی دارای ضمانت اجرا به واکنش کیفری متناسب در موارد اخلال در نظم عمومی توجیه‌پذیر است.

در جمع‌بندی، می‌توان گفت که فقه امامیه با شناسایی تکلیف مثبت اطعام و نگهداری، ممنوعیت رهاسازی مهمل، لزوم واگذاری به مراکز مجاز، و امکان تحدید اختیارات مالکانه به استناد نظم عمومی، پشتوانه‌ای مشروع و مستدل برای قانون‌گذار در جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات فراهم می‌آورد. این مبانی نه تنها با اصول اسلامی سازگارند، بلکه در پرتو تحولات حقوقی جهانی، زمینه‌ساز تدوین

مقررات کیفری مؤثر در حمایت از حیوانات در نظام حقوقی ایران خواهند بود. تجارب تطبیقی در نظام‌های حقوقی بریتانیا، ایالات متحده و اتحادیه اروپا نیز نشان می‌دهند که جرم‌انگاری ترک انفاق و تعریف دقیق «وظیفه مراقبت» نقش مؤثری در کاهش رهاسازی و ارتقای سطح رفاه حیوانات ایفا کرده‌اند (Radford, 2001, p. 14; Favre, 2020, p. 34). بنابراین، با توجه به ظرفیت‌های فقهی و حقوقی موجود، قانون‌گذار ایرانی می‌تواند با الهام از این مبانی، چارچوبی جامع برای جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات طراحی کند که هم با اصول شرعی هم‌خوانی داشته باشد و هم پاسخگوی نیازهای اجتماعی و زیست‌محیطی معاصر باشد.

۲. واکاوی موانع و چالش‌های حقوقی جرم‌انگاری

در نظام حقوقی ایران، ماده ۶۷۹ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵) تنها مقرر کیفری صریح در خصوص حیوانات است که مقرر می‌دارد: «هر کس عمداً حیوانی را که متعلق به دیگری است، بکشد یا مسموم یا تلف کند، به حبس از نود و یک روز تا شش ماه یا جزای نقدی محکوم خواهد شد.» با وجود ظاهر حمایتی این ماده، تحلیل دقیق آن نشان می‌دهد که سه ضعف اساسی دارد: نخست، عدم شمول رفتارهای غیرفعال مانند ترک انفاق و رهاسازی، چرا که ماده صرفاً ناظر به «تلف عمدی» است و هیچ حمایتی در برابر قصور در خوراک‌دهی، درمان یا فراهم‌سازی سرپناه ارائه نمی‌دهد؛ بنابراین اگر مالک حیوانی را در خیابان رها کند یا از تغذیه آن خودداری نماید، اساساً تحت شمول ماده قرار نمی‌گیرد (فیض‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۱). دوم، محدود بودن حمایت به حیوان متعلق به غیر، به این معنا که اگر مالک نسبت به حیوان خود مرتکب ترک انفاق یا رهاسازی شود، هیچ ضمانت اجرایی کیفری وجود ندارد و این خلأ یکی از کاستی‌های جدی حمایت قانونی از حیوانات است (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۸). سوم، نامتناسب بودن مجازات، زیرا حبس کوتاه‌مدت یا جزای نقدی سبک بازدارندگی کافی ندارد و پس از اصلاحات ۱۳۹۹ به موجب قانون کاهش مجازات حبس تعزیری و تصویب‌نامه هیأت وزیران درباره تعدیل مبالغ جزای نقدی، اثر بازدارنده ماده بیش از پیش کاهش یافته و جرم نیز قابل گذشت تلقی گردیده است. افزون بر متن ماده، رویه‌های قضایی و نظریات مشورتی نیز مؤید ضعف کارکرد آن هستند؛ از جمله نظریه مشورتی شماره ۱۴۰۱/۷/۱۱۴۶ که ائتلاف چند حیوان حلال گوشت را مشمول ماده دانسته، در حالی که نظریه شماره ۱۹۵۰/۹۸/۷ اعمال مجازات جایگزین را فاقد مبنای قانونی تلقی کرده است. نشست‌های قضایی نیز اختلاف نظرهای جدی را نشان می‌دهند؛ برای مثال، در نشست گلستان (۱۳ مرداد ۱۴۰۱) درباره «مسموم نمودن سگ»، اکثریت قضات به دلیل غیرحلال بودن گوشت سگ، آن را خارج از شمول ماده دانستند و تنها ضامن مدنی را پذیرفتند، در حالی که اقلیت با استناد به ارزش مالی و عرفی سگ، تلف آن را مشمول ماده ۶۷۷ (تخریب اموال) دانستند. این پراکندگی در تفسیر و اجرا نشان‌دهنده ناکارآمدی ماده ۶۷۹ در حمایت مؤثر از حیوانات است. افزون بر این، در خصوص حیوانات ضالّه (گم‌شده)، قانون‌گذار بسته به اینکه این حیوانات در مناطق مسکونی یا غیرمسکونی یافت شوند، در مواد ۱۷۱ و ۱۷۲ قانون مدنی مقرراتی را برای مخارج نگهداری و حق مطالبه آن پیش‌بینی کرده است. این مقررات نشان‌دهنده پذیرش اصل «هزینه نگهداری حیوان» در حقوق ایران است و می‌تواند به عنوان ظرفیتی مهم در طراحی «تکلیف قانونی نفقه و نگهداری حیوان تحت مسئولیت» مورد استفاده قرار گیرد؛ ظرفیتی که در ادامه، زمینه

امکان‌سنجی جرم‌انگاری ترک این تکلیف را فراهم می‌سازد. هرچند قانون مدنی ایران عنوان «نقغه حیوان» را به صورت مستقل به کار نبرده است، اما در مقررات مربوط به حیوانات ضالّه، به طور ضمنی مسئولیت مالی ناشی از نگهداری حیوان را شناسایی کرده است. به موجب مواد ۱۷۱ و ۱۷۲ قانون مدنی، مخارج نگاهداری حیوان پیدا شده - اعم از یافت شدن در مناطق مسکونی یا غیر مسکونی - قابل مطالبه از مالک است. این مقررات نشان می‌دهد که قانونگذار، اصل تحمل هزینه‌های ضروری حیوان را به عنوان یک قاعده حقوقی پذیرفته و آن را از صرف توصیه اخلاقی فراتر برده است. این پذیرش می‌تواند مبنایی برای توسعه تقنینی و حتی جرم‌انگاری ترک انفاق در موارد شدید تلقی شود (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۹).

علاوه بر ضعف‌های قانونی، موانع ساختاری نیز تحقق عملی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات را دشوار می‌سازد. نخست، مشکل تعریف دقیق جرم است؛ زیرا تعیین معیارهای عینی برای تشخیص ترک انفاق - مانند مدت زمان گرسنگی، نوع تغذیه، سطح مراقبت درمانی یا شرایط محیطی - بسیار پیچیده بوده و بدون تدوین استانداردهای رفاهی روشن، امکان اعمال سلیقه قضایی و بی‌ثباتی در اجرای قانون وجود دارد. دوم، چالش اثبات جرم مطرح است؛ در مواردی که حیوان پس از چند روز بی‌غذایی یا بی‌سرپناهی دچار بیماری یا مرگ می‌شود، اثبات رابطه سببیت میان رفتار مالک و آسیب وارده، به‌ویژه با گذشت زمان، دشوار خواهد بود و نبود ابزارهای نظارتی مانند گزارش‌های دامپزشکی یا ثبت رفتار مالک این مشکل را تشدید می‌کند. سوم، مسئله شاکی خصوصی یا ذی‌نفع است؛ حیوانات فاقد اهلیت قانونی برای طرح شکایت‌اند و در حال حاضر هیچ نهاد یا شخصی به‌طور رسمی نمایندگی حقوق آن‌ها را برعهده ندارد. هرچند دادستان می‌تواند به‌عنوان مدعی‌العموم وارد شود، اما این ورود نیازمند تصریح قانونی و تعریف دقیق صلاحیت است. در برخی کشورها مانند آلمان، سوئیس و هلند، سازمان‌های مردم‌نهاد (*NGO*) به‌عنوان نماینده حقوق حیوانات شناخته شده‌اند، حال آنکه در ایران چنین سازوکاری وجود ندارد. چهارم، بار مالی بالقوه بر سیستم قضایی است؛ با توجه به تعداد بالای حیوانات خانگی و تنوع رفتارهای مالکان، احتمال افزایش حجم پرونده‌ها وجود دارد که در شرایط فعلی دستگاه قضایی با کمبود نیروی انسانی و امکانات، می‌تواند به کاهش کارایی و افزایش نارضایتی عمومی منجر شود. بر این اساس، واکنش کیفری فوری و یک‌مرحله‌ای، بدون پیش‌بینی سازوکارهای نظارتی و ضمانت‌اجراهای اداری یا مدنی، نه تنها کارآمدی لازم را ندارد بلکه ممکن است به تورم کیفری و کاهش اثرگذاری عملی منجر شود. از این رو، طراحی و استقرار یک «نظام چندلایه» که ابتدا بر نظارت و ضمانت‌اجراهای غیرکیفری استوار باشد و سپس در صورت ناکامی آن‌ها به واکنش کیفری متوسل شود، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. در جمع‌بندی می‌توان گفت که با وجود پشتوانه‌های فقهی، اخلاقی و اجتماعی برای الزام مالک به تأمین نیازهای حیاتی حیوانات تحت تملک، تحقق عملی جرم‌انگاری ترک انفاق در نظام حقوقی ایران همچنان با موانع جدی روبه‌روست. ماده ۶۷۹ قانون مجازات اسلامی صرفاً به صدمه یا تلف عمدی حیوانات پرداخته و نسبت به ترک انفاق و رهاسازی سکوت کرده است؛ افزون بر این، در قلمرو محدود خود نیز به دلیل ضعف ضمانت‌اجرا، محدودیت در شمول و اختلاف رویه قضایی، کارایی چندانی ندارد. سایر قوانین مرتبط نیز فاقد ضمانت‌اجرائی کیفری در این زمینه هستند و نمی‌توانند پاسخگوی نیازهای عملی باشند. از سوی دیگر، چالش‌هایی نظیر

دشواری در تعریف دقیق و منجز عنوان مجرمانه، پیچیدگی احراز رابطه سببیت میان ترک فعل و ورود ضرر به حیوان، فقدان شاکه خصوصی یا نماینده قانونی برای پیگیری حقوق حیوانات، و نیز تحمیل هزینه‌های اداری و مالی بر نظام قضایی، ضرورت طراحی یک سازوکار حقوقی چندلایه، منسجم و متوازن را آشکار می‌سازد. در چنین شرایطی، قانون‌گذار ناگزیر است با تصویب قانون جامع «رفاه حیوانات»، ضمن تبیین روشن مفاهیم بنیادینی همچون «تکلیف مراقبت» و «حیوان تحت مسئولیت»، پیش‌بینی ضمانت اجرای متناسب کیفری و اداری و همچنین ایجاد نهادهای صالح به منظور نمایندگی حقوق حیوانات، خلأهای موجود در نظام تقنینی را مرتفع سازد. تصویب چنین قانونی می‌تواند به ارتقای سطح رفاه حیوانات، کاهش پیامدهای منفی اجتماعی ناشی از رهاسازی و ترک مراقبت، و در نهایت تحقق عدالت زیست‌محیطی در نظام حقوقی ایران منجر شود (فیض‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۲؛ رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۶).

در طراحی این نظام حقوقی، رعایت استانداردهای پذیرفته‌شده رفاه حیوانات امری ضروری و غیرقابل اغماض است (آقایگی و افشاری، ۱۴۰۱، ص ۳۱). افزون بر آن، تجارب تطبیقی نظام‌های حقوقی مختلف نشان می‌دهد که مشارکت فعال نهادهای مدنی و سازمان‌های غیردولتی، نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی اجرا و نظارت بر قوانین حمایتی حیوانات ایفا می‌کند (Johnson, 2021, p.145).

در مجموع، بررسی‌های نظری و تطبیقی حاکی از آن است که جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات، صرفاً با اصلاحات مقطعی قابل تحقق نیست و نیازمند بازنگری ساختاری در نظام حقوقی، تقویت مبانی فقهی و توسعه رویکردهای اخلاقی در قبال حیوانات است (حسینی، ۱۴۰۰، ص ۷۷). در همین راستا، برخی پژوهش‌ها نیز بر ضرورت تدوین یک قانون جامع و منسجم در حوزه حمایت از حیوانات تأکید کرده‌اند که بتواند پاسخگوی الزامات نوین اجتماعی و حقوقی باشد (دهقان‌منشادی، ۱۳۹۰، ص ۶۸؛ بهرامی، ۱۳۹۶، ص ۵۴).

۳. ارائه الگوی امکان‌پذیر برای جرم‌انگاری

۳-۱. پیش‌نیازهای قانون‌گذاری

در پی واکاوی مبانی فقهی و تحلیل موانع حقوقی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات، ارائه یک الگوی قانون‌گذاری امکان‌پذیر و واقع‌گرایانه ضروری است؛ الگویی که ضمن رعایت اصول حقوق کیفری، بتواند خلأهای موجود را پر کرده و از حیوانات تحت مسئولیت انسانی به‌طور مؤثر حمایت کند. این الگو باید بر پایه سه پیش‌نیاز اساسی طراحی شود: تعریف دقیق مفاهیم، تعیین مرجع شاکه، و طراحی سلسله‌مراتب رسیدگی. در ادامه، هر یک از این عناصر به تفصیل بررسی می‌شود. نخستین گام در طراحی قانون، تعریف دقیق و قانونی از «ترک انفاق» و تعیین «حداقل استانداردهای انفاق» است. این استانداردها باید شامل تأمین غذا، آب، سرپناه، مراقبت درمانی، و پیشگیری از رهاسازی باشند. برای تدوین این معیارها، بهره‌گیری از نظر کارشناسان دامپزشکی، متخصصان رفاه حیوانات، و نهادهای علمی ضروری است. در بسیاری از کشورها، مانند بریتانیا، قانون رفاه حیوانات^۱ معیارهایی چون دسترسی

^۱. Animal Welfare Act (2006)

مستمر به آب، تغذیه مناسب، محیط امن، مراقبت پزشکی، و آزادی از درد و ترس را به‌عنوان حقوق پایه حیوانات تعریف کرده است (Radford, 2001, p. 92). در ایران نیز می‌توان با الگوبرداری از این تجربه و تطبیق آن با شرایط بومی، استانداردهایی الزام‌آور تدوین کرد. این استانداردها باید در قالب آیین‌نامه‌های اجرایی و دستورالعمل‌های تخصصی منتشر شوند و به‌گونه‌ای تنظیم گردند که هم قابلیت اجرا داشته باشند و هم امکان نظارت و ارزیابی فراهم شود. به‌ویژه در مواردی که مالک از تأمین نیازهای حیاتی حیوان ناتوان است، باید سازوکارهای حمایتی مانند واگذاری به مراکز مجاز یا دریافت کمک‌های دولتی پیش‌بینی شود (فیض‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۳؛ رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۹). در این مرحله، لازم است «حداقل نیازهای زیستی» حیوانات به‌گونه‌ای روشن و قابل سنجش، و متناسب با گونه و سن آن‌ها تعریف شود؛ به‌طوری که مرجع قضایی بتواند ترک فعل را از صرفاً «کاهش کیفیت نگهداری غیرمجرمانه» تفکیک کند. دومین پیش‌نیاز برای تحقق جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات، تعیین مرجع شاکی و نهادهای ذی‌صلاح در فرآیند پیگیری است. از آنجا که حیوانات فاقد اهلیت قانونی برای طرح شکایت‌اند، لازم است نهادهایی به‌عنوان نماینده حقوق آن‌ها معرفی شوند. در این زمینه، دو دسته نهاد قابل تصور است: نخست، سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) که دارای پروانه رسمی فعالیت در حوزه حمایت از حیوانات هستند؛ دوم، نهادهای دولتی مانند سازمان دامپزشکی، شهرداری‌ها و معاونت محیط زیست. این نهادها باید به‌طور قانونی مجاز باشند تا در صورت مشاهده ترک انفاق یا دریافت گزارش از شهروندان، اقدام به ثبت شکایت، بازرسی و پیگیری قضایی نمایند. تجربه کشورهای اروپایی نشان داده است که مشارکت NGOها در فرآیند نظارت و گزارش‌دهی، نقش مؤثری در اجرای قانون و ارتقای سطح رفاه حیوانات دارد (Favre, 2020, p. 112). در ایران نیز، با اصلاح قوانین و اعطای صلاحیت رسمی به برخی سازمان‌های مردم‌نهاد، می‌توان این خلأ نهادی را پر کرد. افزون بر این، طراحی سامانه‌ای برای ثبت گزارش‌های مردمی ضروری است تا شهروندان بتوانند موارد ترک انفاق را به‌صورت مستند و قابل پیگیری اعلام کنند. چنین سامانه‌ای باید با همکاری قوه قضائیه، سازمان دامپزشکی و شهرداری‌ها راه‌اندازی شود و امکان پیگیری اداری و قضایی را فراهم آورد (وراثی، ۱۴۰۰، ص ۱۸۵). همچنین، برای رفع دشواری‌های اثبات جرم، لازم است در آیین‌نامه‌های اجرایی پذیرش «گزارش دامپزشکی»، «صورت‌جلسه بازدید» و «مستندات تصویری» به‌عنوان ادله کمکی پیش‌بینی شود تا فرآیند رسیدگی از اتکای صرف به شهادت یا ادله سنتی خارج گردد و کارآمدی بیشتری یابد. سومین عنصر کلیدی در الگوی پیشنهادی، طراحی سلسله‌مراتب رسیدگی به موارد ترک انفاق است. برخلاف جرایم شدید که مستقیماً وارد فرآیند کیفری می‌شوند، ترک انفاق باید در ابتدا با ابزارهای غیرکیفری و حمایتی مدیریت شود. در مرحله نخست، پس از ثبت گزارش و بررسی اولیه، اخطار اداری به مالک صادر می‌شود و فرصت اصلاح رفتار یا واگذاری حیوان به او داده می‌شود. در صورت تکرار یا عدم اصلاح، ضمانت اجرای مدنی مانند ضبط حیوان، ممنوعیت نگهداری حیوانات برای مدت معین، یا الزام به پرداخت هزینه‌های نگهداری اعمال می‌شود. تنها در موارد شدید یا تکرار مکرر، پرونده به مرحله کیفری وارد شده و مجازات‌هایی مانند جزای نقدی سنگین، حبس تعزیری، یا محرومیت دائمی از نگهداری حیوانات اعمال می‌گردد. این مدل چندمرحله‌ای، ضمن حفظ تناسب در واکنش کیفری، از تحمیل بار سنگین بر سیستم قضایی جلوگیری

می‌کند و امکان اصلاح رفتار مالک را فراهم می‌سازد (دشتی خویدکی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۰؛ باستانی و رضایی، ۱۳۹۸، ص ۱۸۲). همچنین، در این مدل باید امکان تجدیدنظر، رسیدگی تخصصی توسط شعبه‌های ویژه، و استفاده از کارشناسان دامپزشکی در فرآیند دادرسی پیش‌بینی شود تا عدالت و دقت در تصمیم‌گیری تضمین گردد. در این چارچوب، «محرومیت از نگهداری حیوانات» باید به‌عنوان یک ضمانت اجرای مستقل و صریح در قانون پیش‌بینی شود؛ زیرا تنها در این صورت می‌توان آن را به‌عنوان واکنشی مؤثر و متناسب به کار گرفت و از محدود شدن ضمانت اجراها به مجازات‌های کوتاه‌مدت و کم‌اثر جلوگیری کرد. در مجموع، الگوی پیشنهادی برای جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات باید بر سه پایه استوار باشد: تعریف دقیق و علمی از استانداردهای انفاق، تعیین نهادهای شاکی و نظارتی، و طراحی سلسله‌مراتب رسیدگی از اخطار اداری تا مجازات کیفری. این الگو نه تنها با اصول فقهی و حقوقی سازگار است، بلکه با تجارب موفق جهانی هم‌خوانی دارد و می‌تواند به‌عنوان چارچوبی جامع برای تدوین قانون خاص «رفاه حیوانات» در ایران مورد استفاده قرار گیرد. چنین قانونی، با پیش‌بینی ضمانت اجراهای متناسب، حمایت از مالکان ناتوان، و ایجاد نهادهای تخصصی، قادر خواهد بود خلأهای موجود را پر کرده و به ارتقای سطح رفاه حیوانات، کاهش آسیب‌های اجتماعی، و تحقق عدالت زیست‌محیطی کمک کند.

۲-۳. گزینه‌های پیش‌روی قانون‌گذار

در پی بررسی مبانی فقهی و تحلیل موانع حقوقی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات، اکنون می‌توان به مرحله ارائه راهکارهای قانون‌گذاری رسید؛ مرحله‌ای که نقش تعیین‌کننده‌ای در تحقق عملی حمایت کیفری از حیوانات دارد. قانون‌گذار ایرانی برای پاسخ به خلأهای موجود، دو گزینه اصلی پیش‌رو دارد: نخست، اصلاح قانون مجازات اسلامی و دوم، تصویب قانون خاص حمایت از حیوانات. هر یک از این گزینه‌ها مزایا و محدودیت‌هایی دارند که باید با دقت مورد ارزیابی قرار گیرند تا بهترین مسیر برای ارتقای سطح رفاه حیوانات و مقابله با رهاسازی و ترک انفاق انتخاب شود. گزینه نخست برای مواجهه با خلأ قانونی در زمینه ترک انفاق حیوانات، اصلاح قانون مجازات اسلامی از طریق افزودن ماده یا تبصره‌ای به ماده ۶۷۹ است. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، ماده ۶۷۹ در وضعیت فعلی صرفاً ناظر به «تلف عمدی» حیوانات متعلق به غیر بوده و رفتارهای غیرفعال مانند ترک انفاق یا رهاسازی را در بر نمی‌گیرد (فیض‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۳؛ رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۶). با افزودن تبصره‌ای به این ماده می‌توان دامنه شمول آن را گسترش داد و رفتارهایی همچون قصور در تأمین غذا، آب، سرپناه و درمان را نیز تحت عنوان «رفتار مضر و قابل تعقیب» تعریف کرد. نمونه پیشنهادی چنین اصلاحی می‌تواند به این صورت باشد: «تبصره: ترک انفاق حیوانات تحت مالکیت یا تصرف، از جمله امتناع از تأمین نیازهای زیستی آن‌ها، در صورتی که منجر به آسیب، بیماری یا مرگ حیوان شود، مشمول این ماده خواهد بود.» مزیت این گزینه در سادگی اجرا و عدم نیاز به تصویب قانون جدید نهفته است. با این حال، محدودیت‌های جدی نیز وجود دارد؛ از جمله آن‌که قانون مجازات اسلامی فاقد ساختار جامع برای تعریف تکالیف مالک، ضمانت اجراهای غیرکیفری و سازوکارهای حمایتی است و افزودن یک تبصره نمی‌تواند پاسخگوی پیچیدگی‌های موضوع باشد. افزون بر این، چنین اصلاحی ممکن است با مقاومت

شورای نگهبان یا نهادهای سنتی مواجه شود که جرم‌انگاری ترک فعل در حوزه حیوانات را فاقد ضرورت شرعی بدانند. بنابراین، حتی در صورت اصلاح ماده ۶۷۹، لازم است «قابلیت سنجش تکلیف» و «پیوست اجرایی استانداردهای رفاهی» به‌طور همزمان پیش‌بینی شود؛ زیرا در غیر این صورت، جرم‌انگاری صرفاً در سطح قانون باقی مانده و در عمل بی‌اثر خواهد بود. گزینه دوم، که به‌مراتب جامع‌تر و بهینه‌تر است، تصویب «قانون حمایت از حیوانات» به‌عنوان یک قانون خاص و مستقل است. این قانون باید به‌صورت نظام‌مند به تعریف «حیوان تحت مسئولیت»، «تکلیف مراقبت»، «حداقل استانداردهای رفاهی»، و ضمانت اجرای مدنی، اداری و کیفری بپردازد. در این قانون، می‌توان سلسله‌مراتب رسیدگی را به‌گونه‌ای طراحی کرد که ابتدا با اخطار اداری و الزام به رفع نقص آغاز شود، سپس در صورت تکرار، ضمانت اجرای مدنی مانند ضبط حیوان یا ممنوعیت نگهداری اعمال گردد، و نهایتاً در موارد شدید یا تکرار مکرر، مجازات کیفری مانند جزای نقدی سنگین یا حبس تعزیری اعمال شود (دشتی‌خویدکی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۰؛ باستانی و رضایی، ۱۳۹۸، ص ۱۸۲). همچنین، در این قانون باید امکان اعلام جرم از سوی سازمان‌های مردم‌نهاد دارای پروانه رسمی، سازمان دامپزشکی، شهرداری‌ها و دادستانی پیش‌بینی شود تا خلأ نمایندگی حقوق حیوانات برطرف گردد. تجربه کشورهای اروپایی مانند آلمان، هلند و بریتانیا نشان داده است که تصویب قوانین خاص با رویکرد چندوجهی، تأثیر چشمگیری در کاهش رهاسازی، ارتقای سطح رفاه حیوانات، و افزایش آگاهی عمومی داشته است. (Radford, 2001, p. 14; Favre, 2020, p. 34) در ایران نیز، با توجه به تنوع فرهنگی، شرایط اقلیمی، و رشد نگهداری حیوانات خانگی، تصویب چنین قانونی ضرورتی انکارناپذیر دارد. برای عملیاتی‌سازی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات می‌توان ماده‌ای نمونه بدین شرح تدوین کرد: «هرکس حیوانی را تحت مالکیت یا تصرف خود دارد، مکلف است حداقل نیازهای زیستی شامل آب، غذا، سرپناه و درمان را برای آن فراهم کند. در صورت تخلف، بار نخست با اخطار کتبی و الزام به رفع نقص مواجه خواهد شد؛ بار دوم به جزای نقدی محکوم می‌شود و در صورت تکرار یا ایجاد آلام شدید برای حیوان، مجازات حبس تعزیری تا شش ماه اعمال خواهد شد. سازمان‌های مردم‌نهاد دارای پروانه در حوزه حمایت از حیوانات، سازمان دامپزشکی و شهرداری‌ها نیز می‌توانند حسب مورد اعلام جرم کنند.» این ماده با رعایت اصل تناسب در واکنش کیفری، امکان اصلاح رفتار مالک، پیشگیری از آسیب و مشارکت نهادهای مدنی را فراهم می‌سازد. همچنین، پیش‌بینی ضمانت اجرای تدریجی مانع از تحمیل بار سنگین بر دستگاه قضایی شده و عدالت کیفری در حوزه حقوق حیوانات را محقق می‌کند. در نسخه تکمیلی این ماده نیز باید «منع رهاسازی بدون واگذاری مسئولیت»، «محرومیت از نگهداری حیوانات» و «ضبط حیوان در موارد فوری» به‌طور صریح ذکر شود تا ابزارهای کارآمدی برای پیشگیری و حمایت فوری فراهم گردد. پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در نظام حقوقی ایران امکان‌پذیر است. بررسی‌ها نشان می‌دهد پاسخ مثبت است؛ به شرط آن‌که قانون‌گذار با رویکردی دقیق، هوشمند و چندلایه موانع موجود را برطرف کند. اصلاح قانون مجازات اسلامی از طریق افزودن مقررات تکمیلی می‌تواند گام نخست باشد، اما راهکار پایدار و بهینه در تصویب قانون خاص «حمایت از حیوانات» نهفته است؛ قانونی که با تعریف روشن مفاهیم بنیادین مانند «تکلیف مراقبت» و «حیوان تحت مسئولیت»، تعیین نهادهای ذی‌صلاح برای

پیگیری و نظارت، و طراحی ضمانت اجراهای متناسب، خلأهای موجود را پوشش دهد. چنین قانونی علاوه بر سازگاری با مبانی فقهی و اصول قانون‌گذاری، می‌تواند در پاسخ به نیازهای اجتماعی، اخلاقی و زیست‌محیطی جامعه امروز ایران نقش مؤثری ایفا کرده و زمینه ارتقای سطح رفاه حیوانات و تحقق عدالت زیست‌محیطی را فراهم سازد (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸، ص ۵۸؛ فیض‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۱).

۴. بررسی تطبیقی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در نظام‌های حقوقی منتخب

بررسی نظام‌های حقوقی کشورهای پیش‌رو نشان می‌دهد که ترک انفاق و مراقبت از حیوانات در بسیاری از کشورها به‌صراحت جرم‌انگاری شده و تحت عنوان «نقض وظیفه مراقبت» پیگرد قانونی دارد. در این کشورها، مالک موظف است حداقل نیازهای حیاتی حیوان، مانند غذا، آب، سرپناه و مراقبت پزشکی را تأمین کند و کوتاهی در انجام این تکالیف، حتی بدون قصد آسیب، مجازات دارد (Radford, 2001, p. 92)؛ برای مثال در بریتانیا، قانون رفاه حیوانات (۲۰۰۶) ترک مراقبت و بی‌توجهی به نیازهای حیوان را جرم می‌داند و مجازات آن شامل جریمه نقدی، حبس تا شش ماه و محرومیت از نگهداری حیوان است (Radford, 2015, p. 141). مشابه آن، در ایالات متحده، اکثر ایالت‌ها کوتاهی در تأمین نیازهای حیوانات را تحت عنوان «Animal Neglect» جرم‌انگاری کرده است و حتی در موارد شدید آن را جنایت تلقی می‌کنند (Favre, 2020, p.87). در اتحادیه اروپا نیز کنوانسیون حمایت از حیوانات خانگی دولت‌ها را ملزم کرده است تا قوانین کیفری مؤثر برای جلوگیری از رهاسازی و بدرفتاری با حیوانات وضع کنند (Garner, 2016, p. 203). کشورهای عضو مانند آلمان و هلند، ترک انفاق حیوانات را به‌عنوان تخلف کیفری یا اداری شدید جرم‌انگاری کرده‌اند و مطالعات نشان می‌دهند که قوانین روشن مراقبت از حیوانات باعث کاهش رفتارهای خشونت‌آمیز و ارتقای رفاه آن‌ها شده است (Taylor, 2019, p. 98). وجه مشترک این نظام‌ها، شناسایی تکلیف قانونی مراقبت برای مالک و پذیرش جرم‌انگاری ترک اقدام در صورت تهدید رفاه حیوان است، که نشان می‌دهد جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات بخشی از سیاست‌های جنایی مدرن در حمایت از موجودات آسیب‌پذیر است (Johnson, 2021, p.145). در ایران، با وجود پیش‌بینی برخی مقررات محدود در قانون مجازات اسلامی، همچنان خلأ قانونی مشخصی در زمینه ترک انفاق و مراقبت از حیوانات وجود دارد و رهاسازی یا عدم تأمین نیازهای حیوان توسط مالک، به‌طور مستقیم مشمول ضمانت اجرای کیفری نمی‌شود (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، ص ۶۷۹). مطالعات داخلی نشان می‌دهند که این خلأ قانونی و فرهنگی، ترک انفاق حیوانات را بیشتر ناشی از عدم شناخت حقوق حیوانات کرده و ضرورت تدوین قانون خاص رفاه حیوانات و جرم‌انگاری ترک انفاق را تقویت می‌کند (جعفری، ۱۳۹۸، ص ۵۲). این پژوهش با رویکرد کیفی، تحلیلی و تطبیقی انجام شده و از سه منظر فقهی، حقوقی و اخلاق زیستی مسائل مرتبط با ترک انفاق حیوانات را بررسی کرده است (Corbin & Strauss, 2015, p. 9). داده‌ها از متون فقهی و آثار مراجع تقلید، قوانین کیفری ایران و پژوهش‌های داخلی و خارجی جمع‌آوری و به صورت کدگذاری موضوعی تحلیل شده‌اند تا نقاط ضعف و خلأهای قانونی و اخلاقی مشخص شود (Braun & Clarke, 2006, p. 80). تحلیل محتوای کیفی امکان تطبیق یافته‌ها با اصول فقهی، استانداردهای اخلاق زیستی و قوانین بین‌المللی را فراهم کرده و

مدل کاربردی برای جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات ارائه شده است (Elo & Kyngäs, 2008, p. 109).

نتایج این بررسی نشان می‌دهد که جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در ایران هم از نظر فقهی و اخلاقی قابل توجیه است و هم از منظر حقوقی و اجتماعی ضرورت دارد. طراحی قانون ویژه با تعیین تکالیف روشن مالک، پیش‌بینی مجازات متناسب و ایجاد نهاد نظارتی مستقل می‌تواند ضمن افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، هماهنگی بین آموزه‌های دینی، اصول اخلاق زیستی و استانداردهای بین‌المللی را فراهم کند و خلأ موجود در قوانین ایران را برطرف نماید.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف امکان‌سنجی جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در نظام حقوقی ایران، موضوع را از سه منظر فقهی، اخلاقی و حقوق تطبیقی بررسی کرد. نتایج نشان داد که برخلاف تصور رایج، ترک انفاق حیوانات تنها یک مسئله اخلاقی نیست، بلکه در فقه امامیه به‌عنوان تکلیف الزام‌آور شرعی شناخته می‌شود. تصریحات فقهای برجسته مبنی بر وجوب نفقه حیوانات مملوک و امکان اجبار مالک یا سلب مالکیت در صورت ترک انفاق، نشان می‌دهد که پشتوانه فقهی روشن برای مداخله قانون‌گذار در این حوزه وجود دارد. از منظر اخلاقی، ترک انفاق حیوانات، به‌ویژه رهاسازی حیوانات خانگی، از رفتار فردی فراتر رفته و به مسئله‌ای اجتماعی با پیامدهایی نظیر تهدید بهداشت عمومی، افزایش هزینه‌های شهری و اخلال در نظم عمومی تبدیل می‌شود؛ بنابراین اخلاق ناظر به رفاه حیوانات وارد حوزه اخلاق عمومی شده و مداخله حقوق کیفری را توجیه‌پذیر می‌کند.

بررسی تطبیقی نظام‌های حقوقی پیشرو نشان می‌دهد که جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات، رویکردی پذیرفته‌شده در سیاست جنایی معاصر است. در کشورهایی مانند بریتانیا، ایالات متحده و برخی کشورهای اروپایی، ترک مراقبت و بی‌توجهی به نیازهای اساسی حیوانات تحت عنوان نقض «وظیفه مراقبت» جرم‌انگاری شده و ضمانت اجرای کیفری، اداری و مدنی برای آن پیش‌بینی شده است. این تجارب نشان می‌دهد که جرم‌انگاری ترک فعل نه‌تنها امکان‌پذیر است، بلکه ابزار مؤثری برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و ارتقای رفاه حیوانات محسوب می‌شود.

در مقابل، نظام حقوقی ایران فاقد چارچوب جامع برای شناسایی تکلیف مراقبت از حیوانات و ضمانت اجرای مؤثر برای ترک انفاق است. ماده ۶۷۹ قانون مجازات اسلامی با تمرکز بر آزار فعال و تلف عمدی، رفتارهای غیرفعال مانند ترک انفاق و رهاسازی حیوانات را پوشش نمی‌دهد و سایر مقررات نیز از انسجام و کارایی لازم برخوردار نیستند. بنابراین، جرم‌انگاری ترک انفاق حیوانات در ایران، با اتکا به مبانی فقه امامیه، ملاحظات اخلاق عمومی و تجارب موفق تطبیقی، هم امکان‌پذیر و هم از نظر اجتماعی ضروری است.

در راستای تحقق این هدف، پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار به‌جای اصلاحات پراکنده، نسبت به تصویب قانون خاص «رفاه حیوانات» اقدام کند؛ قانونی که ضمن تعریف دقیق «حیوان تحت مسئولیت» و «تکلیف مراقبت»، سلسله‌مراتب ضمانت اجراها را از اخطار اداری و اقدامات حمایتی تا مجازات کیفری متناسب پیش‌بینی کرده و امکان مشارکت نهادهای دولتی و سازمان‌های

مردم‌نهاد را در نمایندگی حقوق حیوانات فراهم آورد. مدل پیشنهادی پژوهش بر سه سطح فقهی، حقوقی-قانونی و اخلاقی-اجتماعی استوار است، به گونه‌ای که در سطح فقهی، تکالیف شرعی مالک مشخص و جرم‌انگاری ترک انفاق به عنوان قصور شرعی پیش‌بینی می‌شود. در سطح حقوقی، قوانین کیفری ایران برای شمول ترک مراقبت حیوانات اصلاح شده، معیارهای تشخیص جرم تعریف می‌شود و مجازات پلکانی متناسب با شدت ترک انفاق لحاظ می‌شود. در سطح اخلاقی-اجتماعی نیز آگاهی‌بخشی، فرهنگ‌سازی و تشویق اقدامات داوطلبانه با هدف ارتقای مسئولیت اخلاقی نسبت به حیوانات انجام می‌گیرد.

اجرای چنین مدلی مزایای متعددی دارد؛ از جمله کاهش تخلفات و آسیب به حیوانات، ارتقای مسئولیت اخلاقی جامعه، ایجاد هماهنگی بین فقه، قانون و اخلاق زیستی و پرکردن خلأهای قانونی و عملی موجود در ایران. این رویکرد همچنین قابلیت تطبیق با استانداردهای بین‌المللی حقوق حیوانات را دارد و می‌تواند در محافل علمی و حقوقی جهانی نیز پذیرفته شود، ضمن آنکه حمایت مؤثر از حیوانات، کاهش آسیب‌های اجتماعی و تحقق عدالت زیست‌محیطی را در نظام حقوقی کشور به همراه دارد.

منابع

- آقابیکگی، سید؛ افشاری، کامران. (۱۴۰۱). اسلام و حقوق حیوانات. قم: انتشارات زهیر، چاپ اول.
- باقری، پیمان؛ زرگوش‌نسب، علی؛ رضوان‌طلب، محمدرضا. (۱۴۰۱). «حقوق همسایگان و حقوق حیوانات آپارتمانی: کاوشی فقهی-حقوقی» تحقیقات حقوقی. ۹۷: ۱۹۵-۲۱۴.
- باستانی، فاطمه؛ رضایی، محمد. (۱۳۹۸). «نگرشی به تکالیف انسانی در برابر حقوق حیوانات». پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار. ۸: ۱۶۵-۱۹۰.
- بهرمند، مهدی. (۱۴۰۲). «حقوق حیوانات از منظر فقه اسلام و حقوق بین‌الملل». فقه و حقوق نوین. ۱۳: ۱-۲۸.
- بهرامی، زهرا. (۱۳۹۶). «بررسی اهلیت تمتع اقسام مختلف حیوانات در فقه امامیه با نقدی بر رویه باغ‌وحش‌ها در ایران» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). بروجرد: دانشگاه آیت‌الله‌العظمی بروجردی.
- جوادی، محمد؛ مسعودی، احمد. (۱۳۹۲). «حقوق حیوانات از منظر اسلام». پژوهش‌های اخلاقی. ۲: ۲۱-۴۸.
- جعفری، محمد. (۱۳۹۸). «بررسی خلأهای قانونی در حمایت از حیوانات». فصلنامه حقوقی. ۱۲(۲): ۴۵-۶۵.
- جعفری‌پور، ناصر؛ آل‌بویه، علیرضا. (۱۴۰۱). «اخلاق محیط‌زیست و بهره‌برداری از حیوانات». تأملات اخلاقی. ۴(۱۶): ۳۱-۴۹.
- حسینی، سید حسن. (۱۴۰۰). «حقوق موجودات زنده در قرآن و روایات». در: دومین همایش ملی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن و علوم زیستی. تهران: دانشگاه.
- حسینی، سید علی. (۱۳۸۲). «بی‌هوش کردن حیوانات قبل از ذبح». فرهنگ جهاد. ۳۲: ۱-۵.
- دشتی‌خوبدکی، محمدحسین؛ صادقیان، نرگس؛ مینایی‌فر، احمد. (۱۳۹۹). «مطالعه تطبیقی حقوق حیوانات». اخلاق زیستی. ۳۵: ۱-۱۲.
- دهقان‌عفیعی، نرگس. (۱۳۹۵). «مبانی ایجاب نفقه حیوانات خانگی». فقه و مبانی حقوق اسلامی. ۴: ۴۱-۵۶.
- رفیعی، احمد؛ عزیزی، امیر. (۱۳۹۸). «حقوق حیوانات از منظر قرآن و روایات». احسن‌الحديث. ۸: ۸۳-۱۱۰.
- رفیعی‌طباطبایی، سید حسن‌الدین. (۱۳۹۸). «حق نفقه حیوانات در فقه اسلامی». فقه، حقوق و علوم جزا. ۱۴: ۵۳-۶۲.
- طباطبایی، سید محمد؛ علی‌دادی سلیمانی، حسین. (۱۳۹۸). «بازشناسی حقوق حیوانات در فقه امامیه». پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی. ۵۶: ۱۱۱-۱۳۰.
- عرب‌احمدی، فاطمه؛ نیکومنش، امیر. (۱۳۹۲). «جایگاه حقوق حیوانات در منابع فقهی». پژوهش‌های علوم انسانی. ۳۰: ۸۹-۱۱۱.
- عظیمی، حسن. (۱۳۹۸). «مسئولیت مدنی حفاظت از حیوانات در فقه امامیه». در مسیر استنباط. ۲۰-۲۱: ۷۹-۱۲۰.
- قهاری، سعید؛ قهاری، سارا؛ قهاری، سبحان. (۱۴۰۰). «حقوق حیوانات از دیدگاه قرآن و احادیث». در: همایش ملی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن و علوم زیستی. تهران: دانشگاه.
- کلاتتری ارسنجانی، علی‌اکبر. (۱۳۸۱). «فقه شیعه و حقوق حیوانات». فصلنامه فقه. ۹(۳۳-۳۴): ۲۴۷-۲۸۶.

- وراثی، غلامرضا. (۱۴۰۰). «سیاست جنایی نگهداری حیوانات خانگی». قانون‌یار. ۲۰: ۱۷۵-۱۹۰.
- قانون مجازات اسلامی. (۱۳۹۲). تهران: روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.
- قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۰۷ با اصلاحات بعدی). تهران: روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۰ق). الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية (ج ۵). قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام (ج ۷ و ۹). قم: مؤسسه معارف اسلامی، چاپ اول.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). المبسوط فی فقه الإمامیه (ج ۳). تهران: المكتبة المرتضوية، چاپ اول.
- نجفی، محمد حسن. (۱۳۶۷ق). جواهر الکلام (ج ۳۱). بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول.
- Ashworth, A. (2013). Principles of Criminal Law. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2019). Principles of Biomedical Ethics. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77–101. Available at: <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). Basics of Qualitative Research. Sage Publications. Available at: <https://us.sagepub.com>
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1): 107–115. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Favre, D. (2020). Animal Law: Welfare, Interests, and Rights. Aspen Publishers. Available at: <https://aspenpublishing.com>
- Garner, R. (2016). A Theory of Justice for Animals. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Gilligan, C. (1982). In a Different Voice. Harvard University Press. Available at: <https://www.hup.harvard.edu>
- Johnson, R. (2021). Duty of care in animal welfare law. *International Review of Law*, 22(2): 130–150.
- Radford, M. (2001). Animal Welfare Law in Britain. Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com>
- Radford, M. (2015). Animal Welfare Law. Edward Elgar Publishing. Available at: <https://www.e-elgar.com>
- Rahman, S. A. (2017). Religion and animal welfare—An Islamic perspective. *Animals*, 7(11): 1–11. Available at: <https://doi.org/10.3390/ani7110111>
- Smith, J. (2020). Animal neglect and public health risks. *Journal of Animal Law*, 15(1): 80–95.
- Taylor, N. (2019). Animal welfare and legal reform in Europe. *European Animal Law Review*, 10(1): 85–105.